

SCO-KOHNSTAMM INSTITUUT

***Effectieve maatregelen ter bestrijding van
taalachterstanden in het primair
onderwijs***

Yolande Emmelot
Erik van Schooten
November 2006

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN
HAAG

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs.

Emmelot, Y., Schooten, E. van. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam (SCO-rapport nr. 763, projectnummer 40155)

ISBN: 978-90-6813-817-7

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgave en verspreiding:
SCO-Kohnstamm Instituut
Nieuwe Prinsengracht 130, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam
Tel.: 020-525 1201
<http://www.sco-kohnstamminstituut.uva.nl>
© Copyright SCO-Kohnstamm Instituut, 2006

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	1
<i>Effectieve maatregelen op een rij</i>	7
1. De inhoud: taalonderwijs, zaakvakonderwijs en eigen ervaringen.....	7
2. De input.....	8
3. Feedback en output.....	10
4. Interactie en samenwerkend leren.....	13
5. Didactieken en leerkrachtvaardigheden	14
6. Het buitenschoolse domein	15
7. Randvoorwaarden	16
8. Leermiddelen en programma's.....	16
<i>Literatuurverwijzingen</i>	21
<i>Bijlage 1: Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP)</i>	25

Inleiding

De Stuurgroep Taalbeleid van de gemeente Amsterdam is met de 'Strategienota stuurgroep taalbeleid primair onderwijs' (maart 2006) en een aantal daaruit voortvloeiende acties, zoals het ondersteunen van taalbeleid, op weg om de Amsterdamse scholen te helpen taalachterstanden van met name de zgn. achterstandsleerlingen te verminderen. In het kader van dit beleid heeft de Stuurgroep Taalbeleid het SCO-Kohnstamm Instituut gevraagd om scholen te helpen met een overzicht van effectief gebleken didactische maatregelen die relatief gemakkelijk geïmplementeerd kunnen worden. Onder 'effectief' wordt hier verstaan dat er concrete wetenschappelijke evidentie is gevonden cq. dat de effectiviteit waarschijnlijk is, op basis van de huidige wetenschappelijke kennis. Het overzicht beoogt concreet te zijn, vooral op het niveau van leerkrachtgedrag of de vormgeving van het onderwijs.

In de genoemde Strategienotitie staat de brede visie op taalbeleid en -onderwijs centraal. De vijf hoofdlijnen van de brede visie zijn gebaseerd op de WRR-publicatie *Nieuwe kansen voor taalonderwijs aan anderstaligen* (Emmelot, Van Schooten, Timman, Verhallen, & Verhallen, 2001b). Deze hoofdlijnen betreffen veranderingen die in het taalonderwijs in het basisonderwijs doorgevoerd zouden kunnen worden om met name de taalvaardigheid en de onderwijskansen van allochtone of taalzwakke leerlingen te verbeteren. De vijf hoofdlijnen zijn:

1. Van taalleren in de taalles naar taalontwikkeling op school
2. Focus op betekenisontwikkeling en woordenschatuitbreiding
3. Integratie van taal- en zaakvakonderwijs
4. Kwaliteitsverbetering van interactie in de klas
5. Veel aandacht voor didactische instrumenten en uitbreiding van vaardigheden van leerkrachten.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

In het onderstaande geven we een korte toelichting op de vijf hoofdlijnen uit de brede visie.

Ad. 1: Van taal leren in de taalles naar taalontwikkeling op school

Voor het oplossen van taalachterstanden moet de aandacht niet exclusief gericht worden op het taallessen in de taallessen, maar ook op taalontwikkeling door taalstimulering bij andere onderwijsactiviteiten. Het uitgangspunt hierbij is: taal leer je door taal te gebruiken. Taalvaardigheid kan het best op een natuurlijke manier ontwikkeld worden in allerlei verschillende min of meer natuurlijke situaties en in interactie met anderen, waarbij het overbrengen van inhoud ook van belang is en niet alleen naar de mate van correctheid van de vorm gekeken wordt.

Ad. 2: Focus op betekenisontwikkeling en woordenschatuitbreiding

Eén van de eerstgenoemde kerndoelen van het taalonderwijs op de basisschool betreft het ontwikkelen van de vaardigheden die nodig zijn om de Nederlandse taal doelmatig te kunnen gebruiken in het dagelijks leven. Het gaat hierbij om de normale functie van taal, taal als communicatiemiddel.

De focus in het basisonderwijs moet dan ook komen te liggen op de taalinhoudelijke kant, waarbij conceptuele of betekenisontwikkeling en woordenschatuitbreiding centraal staan. Zoals we onder 1 zagen, kan dit het beste gebeuren in betekenisvolle, communicatieve situaties en 'op maat'. Met betekenisvol bedoelen we dat de inhoud van de communicatie centraal staat en niet de vorm. Betekenisvolle, communicatieve situaties doen zich uiteraard niet alleen voor tijdens het vak taal. Daarnaast moet ervoor gezorgd worden dat de taaltaken zo gekozen worden dat de leerlingen nieuwe, nog niet beheerste aspecten van taalvaardigheid kan verwerven, dus dat men taken kiest voor de leerling die deze niet al goed beheerst, maar ook zo dat deze taken niet te moeilijk zijn voor de betreffende leerling (op maat).

Ad. 3: Integratie van taal- en zaakvakonderwijs

Uit de hierboven beschreven visies 1 en 2 volgt dit derde punt; het integreren van taal- en zaakvakonderwijs. Over de volle breedte moet er volgens de deze visie integratie van taal- en zaakvakonderwijs tot stand komen. Leerlingen leren woorden het best in zo reëel mogelijke situaties waarin betekenisoverdracht het hoofddoel is, zoals tijdens de zaakvakken. Deze aanpak bevordert uiteraard ook de

prestaties in de zaakvakken. Immers, als leerlingen de taal van het zaakvakonderwijs niet begrijpen, dan gaat ook de inhoud van de zaakvakles voor hen verloren.

Ad. 4: Kwaliteitsverbetering van interactie in de klas

Bij taalontwikkelen onderwijs, waarbij het niet alleen om taal leren volgens de taalleerlijn gaat, maar ook om taalverwerving tijdens de andere vakken, is de kwaliteit van de interactie tussen leerlingen onderling en tussen leraar en leerling van groot belang. Training en scholing van leerkrachten gericht op technieken om de interactie tussen leerlingen enerzijds en de eigen interactie met leerlingen anderzijds te optimaliseren, zijn dan ook van groot belang (zie ook punt 5).

Ad. 5: Veel aandacht voor didactische instrumenten en uitbreiding van vaardigheden van leerkrachten

Uit een longitudinaal onderzoek van Emmelot, Van Schooten & Timman (2001a) bleek dat een belangrijk deel van de variatie tussen leerlingen in leerwinst voor woordenschat en technisch lezen schoolgebonden is, ofwel dat het waarschijnlijk is dat deze verklaard kunnen worden door kwaliteitsverschillen tussen scholen en tussen leerkrachten. Er valt dus vermoedelijk nog winst te behalen door leerkrachten verder te professionaliseren. Hierboven, onder 4, werd ook al het belang van interactie genoemd en de scholing die leerkrachten hierbij zouden kunnen gebruiken.

Bovenstaande brede visie op taalonderwijs komt uiteraard niet uit de lucht vallen. Zij is gebaseerd op empirische onderzoeksliteratuur (Emmelot, Van Schooten & Timman, 2001a) en op reviews over empirische onderzoeksliteratuur op het gebied van taalonderwijs aan achterstandsleerlingen in het primair onderwijs (Emmelot, Van Schooten & Timman, 2000; Everts, Golhof, Stassen & Teunissen, 1985).

De hierboven genoemde publicaties, met name Emmelot, Van Schooten en Timman (2001a) zijn als uitgangspunt gebruikt voor het nader invullen van het hier gepresenteerde overzicht. Daarnaast zijn de resultaten van enkele recentere reviews en empirische studies gebruikt (Archibald, Roy, Harmel & Jesney, 2004; Bus & IJzendoorn, 1999; Norris & Ortega, 2000).

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

In de vijf hoofdlijnen gaat het om een andere aanpak van het taalonderwijs op school en in de klas op het gebied van inhoud, betekenis/communicatie, taalgericht vakonderwijs, en de interactie en om professionalisering van leerkrachten op deze terreinen. Aandacht voor de inhoud, de betekenis, communicatie en interactie vormen belangrijke uitgangspunten in het taalgericht zaakvakonderwijs¹ (ofwel de contentbased approach of CBA), waar vier van de bovengenoemde hoofdlijnen samenkomen. In het onderstaande zullen we dan ook uitgebreid verslag doen van deze inhoudsgerichte benadering van het taalonderwijs en de van de mate waarin de effectiviteit van deze aanpak is aangetoond. We baseren ons hierbij op Archibald et al. (2004), Van Schooten en Emmelot (2004) en het in de Verenigde Staten door Echevarria en Short (2000) ontwikkelde Sheltered Instruction Observation Protocol of SIOP (zie bijlage 1). Het SIOP is bedoeld om leerkrachten te helpen hun taal- en zaakvakonderwijs zo vorm te geven dat er een synergie tussen beide ontstaat. Het zaakvakonderwijs biedt een goede gelegenheid om taalvaardigheid te oefenen in een min of meer natuurlijke context waarbij inhoudsoverdracht (mede) van belang is en niet alleen de correctheid van de taalvorm. Het SIOP is dus gericht op effectief zaakvakonderwijs aan tweede taalleerders zodanig dat tegelijkertijd de taalvaardigheid in de tweede taal, hier dus Nederlands, ontwikkeld wordt. Het SIOP is bedoeld voor leerkrachten van leerlingen in de leeftijd van 4 tot 12 jaar en is met name bedoeld om leerkrachten te professionaliseren op het terrein van taalgericht (zaak)vakonderwijs. Hiermee komen we bij de laatste hoofdlijn uit bovengenoemde strategienota: aandacht voor didactische instrumenten en uitbreiding van vaardigheden van leerkrachten.

Hierboven gaven we aan dat de brede aanpak van taalonderwijs niet alleen het taalgericht zaakvakonderwijs dan wel het thematisch onderwijs (integratie van taal en inhoud voor de lagere groepen) betreft. Het gaat om het benutten van zoveel mogelijk gelegenheden voor taalontwikkeling en taalcontact, meer dan alleen in de ingeroosterde taallessen, én om het benutten van buitenschoolse gelegenheden om taalontwikkeling te stimuleren. Onder de brede aanpak kan ook de voor- en vroegschoolse educatie (VVE) worden begrepen. Immers, ook daar gaat het

¹ Er worden verschillende termen gehanteerd voor deze onderwijsbenadering: taalgericht zaakvakonderwijs, vakgericht taalonderwijs, inhoudsgericht taalonderwijs, thematisch taalonderwijs of in het Engels sheltered instruction en de content based approach. Hoewel er nuanceverschillen in de betekenis van al deze termen zijn, komen ze feitelijk allemaal op hetzelfde neer.

Inleiding

om extra aandacht voor de taalontwikkeling in de kleuterklassen en om uitbreiding van de leertijd door deelname aan peutergroepen. In onderstaande lijst van effectieve maatregelen is ook aandacht besteed aan de VVE².

² Belangrijke publicaties: Leseman, Otter, Blok, & Deckers (1998); Veen, Roeleveld, & Daalen, van (2005).

Effectieve maatregelen op een rij

Hieronder geven we een overzicht van effectieve maatregelen voor taalontwikkeling en -verwerving bij leerlingen in het primair onderwijs. Om dit overzicht te maken, is een literatuurstudie verricht. Uit deze literatuurstudie bleek dat van zeer verschillende aspecten van het taalonderwijs aan basisschoolleerlingen de effectiviteit is onderzocht. Wij onderscheiden in de onderstaande bespreking de volgende indeling in acht domeinen: inhoud, input, feedback en output, interactie en samenwerkend leren, didactieken en leerkrachtvaardigheden, het buitenschoolse domein, randvoorwaarden, en tot slot, leermiddelen. Deze indeling is een pragmatische keuze. Uit de bespreking in het onderstaande zal duidelijk worden dat de gekozen indeling niet wederzijds uitsluitend is en dat de acht gebieden elkaar enigszins overlappen.

1. De inhoud: taalonderwijs, zaakvakonderwijs en eigen ervaringen

Uit onderzoek blijkt dat het bezig zijn met betekenis effectiever is bij (tweede) taalverwerving dan het zich uitsluitend richten op de correctheid van de taalvorm. Taalontwikkeling vindt ook plaats bij andere onderwijsactiviteiten dan alleen de taallessen, bijvoorbeeld bij zaakvakonderwijs. De gerichtheid op betekenis doet niet alleen de taalvaardigheid toenemen, maar ook de prestaties in de zaakvakken, zowel als het vermogen tot kritisch denken en de leesvaardigheid.

Motivatie, succeservaringen en interesse in leerdoelen bevorderen het leren. Dus als het onderwerp leerlingen boeit, leren ze beter, ook de taal. Er zijn wel een aantal taakkenmerken bekend die optimaal leren veroorzaken via 'flow', een soort leertrance. Voor flow is nodig dat de leerling de taak moeilijk vindt, maar wel aan kan, geconcentreerd is, duidelijke doelen kent, directe feedback krijgt en controle over de acties heeft. Taalgericht zaakvakonderwijs veroorzaakt eerder flow dan traditionele taallessen: thematisch materiaal is makkelijker te onthouden en leidt tot sneller leren, zo is gebleken. Hoe meer relaties met de te onthouden informatie gelegd worden, hoe beter de herinnering.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Technieken die verbanden leggen of expliciteren tussen tekstelementen (ook grafische weergaven of andere visuele representaties) leiden tot beter onthouden. Hetzelfde geldt voor affectieve of emotionele relaties met de te onthouden inhoud, bijvoorbeeld door de inhoud te koppelen aan eigen ervaringen.

Aanbevelingen voor de leerkracht:

- *Zorg voor gecontextualiseerd taalgebruik, ofwel het combineren van taal- en zaakvakonderwijs en - voor jongere leerlingen - thematisch onderwijs. Gebruik hiervoor leermiddelen die daarop gericht zijn (zie de paragraaf Leermiddelen).*
- *Stimuleer de leerlingen relaties te leggen tussen de lesstof en eigen ervaringen en voorkennis, bijvoorbeeld door:*
 - meerdere teksten vanuit verschillende standpunten over één onderwerp te bieden,
 - groepsdiscussies te houden,
 - de leerlingen aan te moedigen persoonlijke standpunten in te nemen, en
 - onderwerpen te kiezen die de leerlingen aanspreken.

2. De input

Een tweede aspect dat in de empirische onderzoeksliteratuur als effectief naar voren komt, is de kwaliteit van de geboden input. Ten eerste blijkt het belang van het aanpassen aan de doelgroep van de gesproken of geschreven teksten: de input moet begrijpelijk zijn. Bij het onderwijs in zaakvakken blijkt de gehanteerde taal voor veel taalzwakke en achterstandsléerlingen een (te) groot obstakel. De taalvormen die begripsproblemen opleveren, kunnen verschillen per zaakvak. Geschiedenisteksten bevatten bijvoorbeeld veel nominalisaties, ofwel zelfstandige naamwoorden gevormd uit werkwoorden of bijvoeglijke naamwoorden (bijvoorbeeld: 'het beschouwen'). Leerlingen blijken deze nominalisaties vaak niet te begrijpen. Ook functiewoorden kunnen problematisch zijn voor laagtaalvaardige leerlingen. Het is dus van belang dat leerkrachten aandacht besteden aan de taal van de zaakvakken, zowel de schriftelijke zaakvakteksten als de mondelinge taal

die de leerkracht tijdens de zaakvakles bezigt. Leerkrachten moeten de zaakvakteksten dan ook analyseren om de problematische taalvormen op het spoor te komen. Doorvragen naar (on)begrip bij leerlingen kan ook inzichten bieden in welke taalvormen niet begrepen worden. Dit is overigens ook los van het zaakvakonderwijs van belang: de gesproken tekst moet qua moeilijkheidsgraad aangepast zijn aan de doelgroep; de input moet begrijpelijk zijn.. Aan de andere kant is het van belang dat leerlingen ook zelf aangeven wanneer zij iets niet begrijpen. Zie hiervoor het derde punt, 'feedback en output', hieronder. Het aandacht geven aan taalbegripsproblemen tijdens onderwijs in de zaakvakken is dus niet alleen van belang voor het zaakvakonderwijs maar ook voor het bevorderen van de taalvaardigheid, zo blijkt uit onderzoek. Het taalonderwijs kan dus het best gecombineerd worden met zaakvak- of thematisch onderwijs, ofwel onderwijs waarbij de inhoud van de in de taalles geboden teksten (ook) van belang is. Taalles om de taalles, waarbij de inhoud er eigenlijk niet toe doet, blijkt over het algemeen veel minder effectief. Wel kunnen incidenteel met behulp van taalvormoefeningen ofwel 'drills' complexe grammaticale vormen onder de aandacht gebracht worden. Voor de heel jonge leerlingen blijkt ook training van fonologisch bewustzijn goed, onder meer voor de spel- en leesvaardigheid. Hoe eerder met training van het fonologisch bewustzijn begonnen wordt (al in de voorschool bijvoorbeeld) hoe beter. Training van het fonologisch bewustzijn gekoppeld aan onderwijs in grafeem-foneem relaties ofwel letter-klank combinaties, blijkt de meest effectieve vorm om fonologisch bewustzijn te trainen.

Aanbevelingen voor de leerkracht:

- *Pas de gesproken tekst aan aan de doelgroep(en); zorg voor begrijpelijke input. Wegen om dit te bereiken zijn:*
 - meerdere wegen bieden om begrip van de lesstof op te doen (en meerdere wegen aan de leerlingen bieden om begrip te tonen)
 - praktische opdrachten geven,
 - vocabulaire en vooral jargon verduidelijken,
 - gebruik van visuele ondersteuning (plaatjes, grafieken) ter verduidelijking van de inhoud,
 - voorbeelden geven,
 - parafaseren, en
 - taken hardop denkend voordoen.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

- *Onderzoek van te voren de mogelijke problemen bij schriftelijke zaakvakteksten (syntactische problemen, nominalisaties, functiewoorden) en behandel deze. Zorg dus dat de taal geen obstakel vormt bij het zaakvakonderwijs. Dit kan o.a. door:*
 - het analyseren en expliciteren van specifieke kenmerken van de grammatica van zaakvakteksten voor zover deze begripsproblemen veroorzaken,
 - het verduidelijken van specifieke kenmerken van academisch/schools taalgebruik,
 - het geven van aandacht aan functiewoorden, aan modale uitdrukkingen en aan werkwoorden die een mening of houding weergeven,
 - het aanmoedigen tot vragen om verduidelijking,
- *Werk met de jongste leerlingen aan het vergroten van hun fonologisch bewustzijn door spelletjes met rijm, luisteren, segmentatie in klanken, lettergrepen, letter-klank relaties bijvoorbeeld met plastic letters, en dergelijke.*

3. Feedback en output

Het waarnemen van de eigen gebreken is, zo blijkt uit onderzoek, een noodzakelijk onderdeel van het leren van een taal. Taal productief gebruiken (dus spreken en schrijven) leidt tot het waarnemen van eigen gebreken. Bovendien kan de (tweede) taalleerder via productie en de daaropvolgende feedback toetsen of de hypothesen houdbaar zijn die hij of zij zelf bewust of onbewust tijdens het leerproces opstelt over de semantiek, morfologie en grammatica van de te leren taal. Het laten genereren van output is dus net zo belangrijk als het leveren van correcte input. Leerlingen moeten dus niet alleen gesproken en geschreven taal aangeboden krijgen, maar ook aangezet worden tot zelf spreken en schrijven. Feedback op de mate van correctheid van de uitingen is daarbij van groot belang. Door de feedback moet de taalleerder zich bewust worden van de eigen gebreken ofwel inzicht krijgen in de mate waarin de hypothesen houdbaar zijn die hij of zij al lerend opstelt over de vreemde taal.

Feedback, die ook gezien wordt als een vorm van correcte en voor de leerling begrijpelijke input, dient echter wel plaats te vinden in situaties met betekenisvolle interactie. Feedback tijdens oefeningen die alleen op het leren van een taalregel zijn gericht, zonder betekenisvolle interactie, blijkt minder effectief. De feedback moet de natuurlijke talige interactie zo min mogelijk storen en moet zo gegeven worden dat ze functioneel is bij het overbrengen van de door de taalleerder bedoelde inhoud. Fouten die de inhoudsoverdracht niet belemmeren, zijn minder relevant. Impliciete feedback zoals het herhalen van de inhoud op grammaticaal correcte wijze (recasts), blijken effectief, mits de leerder ze herkent als feedback. Bij het geven van feedback op de uitingen van de leerling moet expliciet aandacht gegeven worden aan de vorm: grammaticale correctheid en precisie ofwel exact zeggen of schrijven wat men bedoelt. Ook blijkt uit onderzoek dat het effectief is leerlingen aan te zetten tot schriftelijke output en het op basis van feedback reviseren van hun tekst.

Een ander belangrijk kenmerk van effectieve didactieken is het streven de leerlingen te laten presteren tot aan de grenzen van hun kunnen ('pushed output'). Leerlingen moeten aangezet worden tot het durven praten en schrijven in de vreemde taal, ook al maken ze daarbij taalfouten. Angst voor het maken van fouten remt het leerproces, mede doordat leerlingen zich hun eigen lacunes in de taalvaardigheid niet bewust worden. Een belangrijk kenmerk van taalvaardigheidsontwikkeling is het zogenoemde 'noticing the gap'. Vandaar dat het van belang is om leerlingen taken te laten verrichten die ze maar net of nog net niet helemaal aankunnen. Door het maken van fouten en de feedback daarop leren leerlingen zien welke aspecten van de taalvaardigheid zij nog onvoldoende onder de knie hebben.

Aparte training van schools functionele taalvaardigheden als onderhandelen over betekenis, vragen om uitleg, informatie bevestigen, argumenteren, overtuigen, en aangeven het ergens mee oneens te zijn, zijn ook van groot belang, omdat deze vaardigheden nodig zijn, voor zowel het onderwijs in de zaakvakken als in de tweede taal. Naast onderwijs in deze voor het leerproces belangrijke taalhandelingen is ook onderwijs in studievaardigheden en leerstrategieën van belang. Hieronder valt bijvoorbeeld ook instructie in hoe een taak aangepakt kan worden; welke deeltaken in welke volgorde uitgevoerd moeten worden, welke heuristieken gehanteerd kunnen worden, etc.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Aanbevelingen voor de leerkracht:

- *Leer de leerlingen schoolse functionele taalhandelingen (bijvoorbeeld betekenis-onderhandeling, argumenteren, overtuigen) en leerstrategieën, leer ze hoe een taak aan te pakken en leer ze vragen te stellen als ze iets niet begrijpen. Er moet dus aandacht gegeven worden aan:*
 - functionele taalvaardigheden als betekenisonderhandeling, vragen om uitleg, informatie bevestigen, argumenteren, overtuigen, en aangeven het ergens mee oneens te zijn,
 - procedurele kennis (hoe pak je een taak aan?), studievaardigheden en leerstrategieën, behandeld aan de hand van praktische opdrachten, waarbij het overbrengen van inhoud en niet (alleen) de correctheid van het taalgebruik centraal staat.
- *Zet de leerlingen aan tot taalproductie: schrijven en spreken, bijvoorbeeld over de zaakvaktekst.*
- *Laat de leerlingen presteren tot aan de grenzen van hun kunnen, o.a. door:*
 - doelgerichte revisie in output te stimuleren (laten herschrijven of opnieuw laten formuleren op grond van specifieke feedback), en
 - te kiezen voor controversiële teksten die discussie oproepen, zodat leerlingen betrokken en gemotiveerd zijn inhoud over te brengen.
- *Zorg voor feedback, zowel op de inhoud als op de vorm. Meer concreet:*
 - feedback geven, zodanig dat betekenisoverdracht hoofddoel blijft.
 - niet alleen feedback geven op grammaticale incorrectheid, maar ook op accuratesse, op of iemand precies zegt wat hij of zij bedoelt,
 - aansturen op het waarnemen van de eigen fouten bij het produceren van taal en controleren of feedback (bijvoorbeeld 'recasts', zie hierboven) als feedback wordt opgepikt, dus de feedback zonodig expliciet maken,
 - scaffolding (zie voetnoot 2) of ondersteuning bieden bij taalproductie,

- aanzetten tot revisie van eigen gesproken of geschreven tekst, en
- procedurele kennis aanreiken, leerlingen leren hoe een taak aan te pakken.

4. Interactie en samenwerkend leren

Er zijn veel studies waaruit de positieve effecten van samenwerkend leren in het algemeen volgen. Uit Emmelot et al. (2001a) blijkt bijvoorbeeld dat het laten samenwerken aan taalopdrachten een positieve samenhang vertoont met de leerwinst bij woordenschat.

De uit de studies gebleken kenmerken van effectief groepswork zijn: het hanteren van gestructureerde doelen, groepsdoelen en beloningen, het individueel verantwoordelijk houden van ieder groepslid voor delen van de verrichte taak en het bieden van gelijke kansen op succes voor elk groepslid. Communicatie met leeftijdgenoten blijkt tot een bredere vorm van taalgebruik te leiden dan alleen doctengeleide interactie en is daardoor effectiever bij het leren van een vreemde taal.

Samenwerkend leren leidt ook tot scaffolding³ of ondersteuning, wat de één niet weet, vult de ander aan. Interactie bevordert opslag in het lange-termijngeheugen en faciliteert het oproepen van informatie uit het geheugen en vloeiendheid. Interactie is bovendien nodig voor feedback en productie (zie hierboven). Ook in VVE-onderzoek is indirecte ondersteuning gevonden voor de effectiviteit van interactie.⁴ Wel moet de leerkracht controleren of men elkaar de juiste adviezen geeft. Uit onderzoek blijkt dat als via samenwerkend leren voor een foute taalvorm gekozen wordt, deze foute vorm door de leerlingen als zijnde correct aangeleerd wordt.

³ Via de 'scaffolding'-techniek (en de techniek van het coachen) helpt en begeleidt de onderwijsgave de lerenden bij het verwerven van de gedemonstreerde kennis en vaardigheden. 'Scaffolding' (letterlijk vertaald: van steigers voorzien, schragen, ondersteunen...) komt neer op het bieden van precies zoveel hulp aan de leerling of student als hij nodig heeft om de taak met succes te kunnen uitvoeren. Het begrip is nauw verwant aan de notie 'zone van naaste ontwikkeling' van Vygotsky.

⁴ Zie voetnoot 2.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Aanbevelingen voor de leerkracht:

- *Stimuleer sociale interactie door bijvoorbeeld:*
 - het stimuleren en faciliteren van deelname aan groepsdiscussies,
 - het stimuleren van het vragen om opheldering,
 - het bieden van onderwerpen die leerlingbetrokkenheid vergroten,
 - het tegengaan van de angst bij leerlingen om fouten te maken ofwel risicovol gedrag bij taalproductie stimuleren, en
 - het bevorderen van het toetsen van de eigen talige hypothesen.

- *Kies vaker voor samenwerkend leren, groepswerk als werkvorm. Dit kan door:*
 - aan te sturen op het praten over hoe je iets het best kunt zeggen ofwel reflecteren op de correctheid en toepasselijkheid van taaluitingen,
 - voor de leerling heldere groepsdoelen te stellen,
 - leerlingen individueel verantwoordelijk te houden voor hun bijdrage aan het eindproduct,
 - gelijke kansen op succes voor groepsleden te creëren, en
 - te voorkomen dat enkele groepsleden domineren bij het samenwerken. Een mogelijkheid hiertoe is het geven van taken waarbij elk groepslid slechts een deel van de noodzakelijke informatie krijgt (split-information tasks), zodat men inbreng van elk groepslid nodig heeft om de opdracht te uit te voeren. (Zie voor een beschrijving van taken Van Schooten & Emmelot, 2004).

5. Didactieken en leerkrachtvaardigheden

In Emmelot et al. (2000) bleek nog weinig bekend ten aanzien van effectieve didactieken speciaal voor allochtone/anderstalige leerlingen. In veel onderzoek op het gebied van didactiek en de implementatie van methoden wordt gewezen op het belang van intensieve begeleiding en training van leerkrachten op het gebied van interactievaardigheden (ook voor de VVE), woordenschatdidactiek en geïntegreerd taal- en zaakvakonderwijs.

Er zijn de afgelopen tijd cursussen op dit terrein gegeven bij onder meer de PABO Inholland te Haarlem, het APS en het Freudenthal Instituut (wiskunde voor docenten van taalzwakke leerlingen in groep 7 en 8). Ook is er een boek voor leerkrachten geschreven: *Taal, een zaak van alle vakken* van Wim van Beek en Marianne Verhallen (2004). Zie verder de literatuurlijst.

6. Het buitenschoolse domein

Taal leren kinderen ook en misschien wel vooral buiten de school. Toch kan de school ook bij het buitenschools leren een rol spelen, door ervoor zorgen dat kinderen ook buiten school extra gelegenheden krijgen om hun taalvaardigheid Nederlands te ontwikkelen. De school kan bijvoorbeeld naschoolse programma's bieden in het kader van de verlengde schooldag of de brede school. Zo komen kinderen ook meer in contact met de Nederlandse taal en doen ze meer kennis van de wereld op (conceptuele ontwikkeling).

De school kan ook een voorschool bieden. Voorschoolse programma's, zo blijkt uit Amerikaans onderzoek, hebben een positief effect op de intelligentie en de taalvaardigheid. Hoe langer de programma's, hoe langduriger het effect aantoonbaar blijft. Uit onderzoek blijkt tevens dat programma's die zich richten op kinderen én ouders en soms ook op de buurt (de zogenoemde multisystemische programma's) effectief zijn, ook ten aanzien van de taalontwikkeling.

De school kan er ook voor zorgen dat ouders zich intensiever bezig gaan houden met de taalvaardigheidsontwikkeling van hun kinderen. Allochtone ouders kunnen dat met hun kind het best in de eigen taal doen. Een programma dat ouders hiertoe stimuleert, *Opstap opnieuw*, bleek positieve effecten te hebben op onder meer de kennis van (in het Nederlands getoetste) concepten.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Samengevat, de volgende maatregelen zijn effectief gebleken in onderzoek:

- *Bieden van een voorschool.* Zie verder Leermiddelen en programma's.
- *Bieden van naschoolse programma's (bijvoorbeeld in het kader van de verlengde schooldag of de brede school).*
- *Het stimuleren van thuis (voor)lezen en taalcontact van het kind (bijv. door het deelnemen aan sportactiviteiten te stimuleren).*

7. Randvoorwaarden

Aandacht voor veiligheid en geborgenheid, en positieve waardering aan de kinderen tonen, dragen ertoe bij dat leerlingen, ook op het gebied van taal, grotere vorderingen maken. Datzelfde geldt voor (het stimuleren van) de ouderbetrokkenheid. Dit bleek onder andere uit een survey-onderzoek onder NT2-leerlingen (Emmelot, et al., 2001a). Ook uit Amerikaans onderzoek is bekend dat veiligheid, waardering, betrokkenheid van de ouders etc. belangrijke voorwaarden zijn voor leren van de leerlingen. Scholen met achterstandsleerlingen kunnen door bijvoorbeeld het samenwerken met een instantie voor schoolmaatschappelijk werk en door het bieden van cursussen aan ouders of het betrekken van ouders bij schoolse activiteiten, werken aan de randvoorwaarden voor optimaal leren van de leerlingen. Uit onderzoek naar de effecten van de VVE bleek eveneens het belang van ouderbetrokkenheid en ouderactiviteiten en van aandacht voor extra zorg (zie 6. Het buitenschoolse domein).

8. Leermiddelen en programma's

Voor het basisonderwijs zijn er leermiddelen beschikbaar waarbij taal aan de hand van inhoud (thematisch onderwijs voor jongere leerlingen, de integratie van taal- en zaakvakonderwijs voor oudere leerlingen) wordt aangeboden. Dat kunnen complete methoden zijn (voor wereldoriëntatie bijvoorbeeld), VVE-programma's, aanvullende leermiddelen en didactische aanwijzingen voor de integratie van taal en zaakvakken en taal en rekenen, zoals verklarende woordenlijsten met reken- of wiskundig jargon. We geven hier een aantal voorbeelden.

VVE-programma's (2,5- tot 6-jarigen):

Ko-totaal (CED): hoofddoel is het vergroten van de Nederlandse taalvaardigheid; daarnaast ook activiteiten voor de rekenontwikkeling en de ontwikkeling van sociaal-communicatieve vaardigheden; Puk en Ko thuis, speciaal om de ouderbetrokkenheid te vergroten.

Kaleidoscoop (NIZW): streeft doelen na die gerelateerd zijn aan het bestrijden van onderwijsachterstanden en richt zich op de brede ontwikkeling van kinderen, met speciale aandacht voor de taalontwikkeling. Er wordt gebruik gemaakt van sleutelervaringen (vergelijkbaar met ontwikkelingsgebieden) die een beeld geven van de handelingen, kennis en ervaringen van jonge kinderen.

Piramide (Cito): wil een sterke pedagogische basis bieden waarbij er in een veilige speelleeromgeving een evenwicht is tussen het kind dat zich zelf ontwikkelt en de leidster/leerkracht die activiteiten aanbiedt. Alle ontwikkelingsgebieden komen op gelijkmatige wijze aan de orde. Piramide heeft een aantal specifieke uitwerkingen voor kinderen die extra steun nodig hebben, zoals taalstimulering, extra spel en tutoring.

Startblokken-Basisontwikkeling (APS): is een thematisch en spelgeoriënteerd curriculum voor groep 1 tot en met 4 met pedagogische plan (Startblokken) voor de voorschool dat aansluit bij deze werkwijze.

Sporen⁵ (Stichting Pedagogieontwikkeling 0-7): is een multisystemisch, thematisch programma met veel aandacht voor interactie en taal. Ook de ouders worden nadrukkelijk betrokken.

⁵ Voorlopig een experimenteel VVE-programma. Sporen is bezig om erkend te worden als officieel VVE-programma.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Methoden voor het Primair Onderwijs:

Rondje Wereld (Partners/CED). Strategieën voor begrijpend lezen aan de hand van een wereldoriëntatie. Voor tweedejaars nieuwkomers en zwakke leerlingen in groep 6, 7 en 8.

Speurtocht (Thieme-Meulenhoff). Geschiedenismethode met extra aandacht voor taal en taalgebruik en samenwerkend leren. Groep 3 t/m 8.

De grote reis (Malmberg). Aardrijkskunde, geschiedenis, natuur en techniek komen geïntegreerd aan bod. Voor de lagere groepen: thema's. Groep 1 t/m 8

Aanvullende leermiddelen en didactische aanwijzingen:

Vakken vol verhalen (CED). Begrijpend lezen en wereldoriëntatie hand in hand. Voor groep 5 t/m 8.

Kwint (CED). Pakket voor de belangrijkste basisvaardigheden van rekenen, waarbij rekening wordt gehouden met de geringe taalvaardigheid van de doelgroep en eigen rekenervaring. Voor nieuwkomers. Met mogelijkheid tot scholing en begeleiding.

Wisbaak (Freudenthal Instituut en APS). Taalgerichte reken-wiskundelessen voor taalzwakke autochtone en allochtone leerlingen met interactieve didactiek. Groep 7/8. In samenwerking met het APS wordt een bijbehorend professionaliseringsaanbod ontwikkeld.

Deltaplan Wereldtaal (CED). Serie publicaties waarin een deel over didactische aanpassingen die leraren kunnen helpen als ze een effectieve verbinding willen aanbrengen tussen het onderwijs van het Nederlands en het onderwijs in het Nederlands.

Taal in andere vakken (SLO). Voorbeeldlessen voor de integratie van taal en wereldoriënterende vakken.

Effectieve maatregelen op een rij

Webquests (Expertisecentrum Nederlands, 2006). Didactische aanwijzingen voor de integratie van interactief taalonderwijs, zaakvakonderwijs en computergebruik. CD-rom. Voor groep 5 t/m 8.

Combilist (Expertisecentrum Nederlands, 2004). Een instrument voor taalontwikkeling via interactie.

Literatuurverwijzingen

Geraadpleegde literatuur

Archibald, J., Roy, S., Harmel, S., & Jesney, K., (2004). *A review of the literature on second language learning*. Alberta: The language learning centre. University of Calgary.

Bus, A.G., & IJzendoorn, M. H. van, (1999). Phonological awareness and early reading: A meta-analysis of experimental training studies. *Journal of Educational Psychology*, 91(3), 403-414.

Beek, W. van & Verhallen, M. (2004). *Taal, een zaak van alle vakken*. Muiderberg: Coutinho.

Echevarria, J., & Short, D. J., (2000). *Using Multiple Perspectives in Observations of Diverse Classrooms: The Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP)*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. New Orleans, LA: ERIC (ED 441 334).

Emmelot, Y., Van Schooten, E. & Timman, Y. (2000). *Wat weten we? Een literatuurstudie naar empirisch onderzoek gericht op het onderwijs Nederlands als tweede taal in het basisonderwijs*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut/ITTA. SCO-rapport 574.

Emmelot, Y., Van Schooten, E., & Timman, Y. (2001a). *Determinanten van succesvol NT2-onderwijs. Factoren van invloed op de leerwinst Nederlands van 1.9-leerlingen in groep 4 en 7 van het primair onderwijs*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut. (SCO-rapport 610).

Emmelot, Y., Van Schooten, E., Timman, Y., Verhallen, M., & Verhallen, S. (2001b). *Nieuwe kansen voor taalonderwijs aan anderstaligen*. WRR Werkdocumenten W 124. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Everts, H., Golhof, A., Stassen, P. & Teunissen, J. (1985). Trends in het onderzoek naar etnische groepen in het onderwijs. Utrecht: Vakgroep Onderwijskunde, Rijks universiteit.

Leseman, P.P.M., Otter, M.E., Blok, H., & Deckers, P. (1998). Effecten van voor- en vroegschoolse educatieve centrumprogramma's. Een meta-analyse van studies gepubliceerd tussen 1985 en 1996. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 14(3), 134-154.

Norris, J. M., & Ortega, L. (2000). Effectiveness of L2 instruction: A research synthesis and quantitative meta-analysis. *Language Learning*, 50(3), 417-528.

Van Schooten, E. & Emmelot, Y. (2004). *De integratie van taal- en zaakvakonderwijs*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut. (SCO-rapport 717).

Veen, A., Roeleveld, J. & Daalen, M. van (2005). Op zoek naar 'best practices': opbrengsten van Amsterdamse voorscholen. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut. (SCO-rapport nr. 733).

Leermiddelen en didactische aanwijzingen

De methoden en VVE-programma's zijn gemakkelijk te vinden via de uitgevers. De aanvullende leermiddelen en boeken met voorbeeldlessen en didactische aanwijzingen zijn lastiger te vinden. Hieronder vindt u de titelbeschrijvingen (op alfabet van titel).

Combilist

Damhuis, R., Blauw, A. de & Brandenburg, N. (2004). *Combilist. Een instrument voor taalontwikkeling via interactie*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

De grote reis

Diverse delen/auteurs. Zie uitgeverij Malmberg.

Deltaplan Wereldtaal

Molendijk, M. en Siemonsma, M. (2000): *Deltaplan Wereldtaal: didactische aanpassingen voor het wereldoriëntatieonderwijs aan meertalige groepen*. Rotterdam, CED.

Kwint

Groot, D. de & Hoogendijk, W. (2004). *Kwint*. Rotterdam: Partners.

Rondje Wereld

Smits, Y., m.m.v. Mathijssen, C & De Haan, I. (2004). *Rondje wereld: begrijpend lezen en woordenschat voor nieuwkomers en taalzwakke leerlingen*. Rotterdam: Partners.

Speurtocht

Diverse delen/auteurs. Zie uitgeverij Thieme-Meulenhoff.

Taal, een zaak van alle vakken

Beek, W. van & Verhallen, M. (2004). *Taal, een zaak van alle vakken*. Muiderberg: Coutinho.

Taal in andere vakken

Graft, M. van (2002). *Taal in andere vakken. Voorbeeldmateriaal wereldoriëntatie en taal*. Enschede: SLO.

Vakken vol verhalen

Molendijk, M., Kraal, A., Mathijssen, C. (2005). *Vakken vol verhalen aardrijkskunde*. Rotterdam: Partners.

Molendijk, M., Kraal, A., Mathijssen, C. (2004). *Vakken vol verhalen geschiedenis*. Rotterdam: Partners.

Molendijk, M., Kraal, A., Mathijssen, C. (2005). *Vakken vol verhalen natuuronderwijs*. Rotterdam: Partners.

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Webquests

Segers, E., Damhuis, R., Droop, M. (2006). *Webquests*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands

Wisbaak

Website Freudenthal Instituut, Universiteit van Utrecht. Zie <http://www.fi.uu.nl/wisbaak/>.

Bijlage 1: Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP)

Het SIOP is een in de VS ontwikkeld beoordelingsinstrument voor de onderwijspraktijk van de zogenaamde Content Based Approach, de benadering die wij kennen als taalgericht zaakvakonderwijs. Het gaat hierbij om de opbouw van een les: voorbereiding, instructie (waaronder ook toepassing) en evaluatie.

I Voorbereiding:

- Hanteer duidelijk gedefinieerde inhoudsdoelen voor de leerlingen
- Hanteer duidelijk gedefinieerde taaldoelen voor de leerlingen
- Zorg ervoor dat de inhoudelijke begrippen geschikt zijn voor de leeftijd en onderwijsniveau en - achtergrond van de leerlingen
- Zorg voor veel aanvullend materiaal (grafieken, modellen, plaatjes) zodat de les duidelijker en betekenisvol wordt
- Pas de inhoud zodanig aan dat alle leerlingen, ongeacht hun niveau, aan de slag kunnen met tekst, opdrachten, etc.
- Plan betekenisvolle activiteiten waarin de begrippen uit de les geïntegreerd worden met taal oefeningsactiviteiten, zowel op het gebied van lezen, schrijven, luisteren als spreken.

II Instructie:

Achtergrond creëren:

- Maak expliciete verbindingen tussen de begrippen die behandeld worden en achtergrond, belevingswereld en ervaringen van de leerlingen
- Maak expliciete verbindingen tussen voorgaande lesstof en nieuwe begrippen
- Benadruk sleutelwoorden uit het lesmateriaal (door introduceren, opschrijven, herhalen, benadrukken)

Effectieve maatregelen ter bestrijding van taalachterstanden in het primair onderwijs

Begrijpelijke input hanteren:

- Pas het taalgebruik aan aan het taalvaardigheidsniveau van de leerling (tempo, uitspraak, zinsstructuren)
- Leg cognitieve (taal)taken duidelijk uit
- Gebruik verschillende middelen om begrippen duidelijk te maken. (voor-doen, visuele hulpmiddelen, praktische activiteiten, demonstraties, geba-ren, lichaamstaal)

Strategieën hanteren:

- Geef leerlingen ruime mogelijkheden aanpakken en strategieën toe te passen (probleem oplossen, voorspellen, organiseren, samenvatten, cate-goriseren, evalueren, zelf-monitoring).
- Gebruik voortdurend 'scaffolding' technieken, dat wil zeggen: net vol-doende ondersteuning geven - bijvoorbeeld hardop denken - om leerlin- gen naar een hoger niveau van begrip te krijgen.
- Gebruik verschillende vraagvormen, waaronder vraagtypen die hogere orde vormen van denken bevorderen (letterlijke, analytische, interpreta- tieve vragen)

Interactie bieden:

- Zorg voor veel gelegenheid tot interactie en discussies tussen leerlingen onderling en tussen leerkracht en docent, over lesonderwerpen, en moe- dig uitgebreide reacties aan.
- Gebruik sub-groepsamenstellingen die passen bij taal- en inhoudsdoelen van de les.
- Wacht altijd lang genoeg om leerlingen de kans te geven een antwoord te formuleren.
- Geef leerlingen de mogelijkheid om sleutelbegrippen in de eerste taal te verduidelijken, zonodig met behulp van medeleerling of tekst in de eerste taal.

Oefening/toepassing:

- Zorg voor verwerkingsmaterialen en werkvormen voor de leerlingen om de nieuwe vakinhoudelijke kennis te verwerken en te oefenen.
- Zorg voor activiteiten en werkvormen waarmee de leerlingen de inhoudelijke en talige kennis kunnen toepassen
- Zorg voor activiteiten en werkvormen die alle taalvaardigheden (schrijven, lezen, spreken en luisteren) integreren.

Lesoverdracht:

- Ondersteun de inhoudelijke doelen duidelijk
- Ondersteun de taaldoelen duidelijk
- Zorg ervoor dat de leerlingen 90-100% van de tijd betrokken zijn bij (activiteiten gedurende) de les
- Pas het lestempo aan aan het vaardigheidsniveau van de leerlingen.

III Evaluatie:

- Zorg voor een terugblik op de sleutelwoorden.
- Zorg voor een terugblik op de belangrijke inhoudelijke begrippen.
- Geef regelmatig feedback aan de leerlingen op hun output (taal, inhoud, werk)
- Stel de voortgang van de leerlingen op begrip en beheersing van de leerdoelen vast.